

TABAKÂTÜ'L-MEMÂLİK'E GÖRE SULTAN SÜLEYMAN ZAMANINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN İDARİ TAKSİMATI*

© Funda ACAR^a

Öz

Osmanlı Devleti, karakteristik olarak küçükten büyüğe doğru köy, nahiye, kaza, sancak ve beylerbeyilik/eyalet birimlerinden oluşan bir idari yapılanmaya sahip olmuştur. Devletin coğrafi sınırlarının genişlemesinin paralelinde nitelik olarak gelişen, nicelik olarak da sürekli değişen bu idari birimler Sultan Süleyman zamanında dönemin ihtişamını birebir yansıtan bir seviyeye ulaşmıştır. Bu muhteşem çağda yirmi üç yıl aralıksız olarak nişancılık hizmetinde bulunan Celal-zâde Mustafa Çelebi de *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* adlı eserinde ülkenin idari yapılanmasına yer vererek kendini ve eserini emsallerinden ayrı bir konuma taşımıştır. Kendinden önceki müellifleri yeknesak olmakla eleştiren Celal-zâde, eserinde beylerbeyilik ve sancak bağlamında idarî taksimattan bahsederek ve bu içerikten dolayı eserine *Tabakâtü'l-Memâlik* ismini vererek üslup ve isim noktasında sıradanın oldukça dışına çıkmıştır. Ancak mevcut *Tabakâtü'l-Memâlik* çerçevesinde Sultan Süleyman devri siyasî olaylarını anlatan bir dönem tarihi yazmaktan ileri gidemeyen Celal-zâde, eleştirdiği müelliflere içerik olarak benzese de dönemin olaylarını konumu vesilesiyle elde ettiği birinci elden bilgilerle monografik bir tarzda anlatan yaklaşımıyla emsallerinden yine ayrılmayı başarmıştır.

Bu çalışmada, Celal-zâde ve meşhur eseri *Tabakâtü'l-Memâlik*, 1362-1552 tarihleri arasında teşkil edilen beylerbeyiliklerin kuruluşu, kuruluşunun arka planı, kuruluş tarihi ve ilk atanan beylerbeyi bazında beylerbeyilik ve Celal-zâde'ye göre tabakâtü'l-memâlik konuları esas alınmış, bizzat bazı bölgelerin tahriri ile görevlendirilen Celal-

---

* Bu çalışma, yazarın Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Şefaettin Severcan danışmanlığında yürütülen "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^aDr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, fundad@erciyes.edu.tr

zâde'nin içerdekilere biri olarak verdiği sıhhatli bilgiler bundan daha da sıhhatli olan arşiv belgelerinden elde edilen bilgilerle desteklenerek metin-arşiv bütünlüğü içinde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi ve Sanatları, Sultan Süleyman, Celal-zâde, Tabakâtü'l-Memâlik, Beylerbeyilik, Sancak.

Giriş: Celal-zâde ve Tabakâtü'l-Memâlik

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Celal-zâde Mustafa Çelebi, memleketi Tosya'da ilk medrese tahsilini yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek Sahn-ı Seman medresesinde dânişmendliğe kadar yükselmiş, fakat medrese tahsilini yarıda bırakarak devlet hizmetine girmiştir. Bu cümleden Sahn-ı Seman medresesinde divanî yazıdaki maharetinden dolayı Veziriazam Pîrî Mehmed Paşa ile Nişancı Seydî Bey'in dikkatini çeken Celal-zâde, medrese hayatını bırakarak 1516'da divan kâtipliğine atanmıştır.¹ Bu vazifede iken Pîrî Paşa ve Seydî Bey'in güvenini kazanan Celal-zâde, Sultan Selim (1512-1520)'in de devlet erkânından gizli olarak verdiği emirleri kendisine yazdıracak kadar güvenini kazanmıştır.²

Hamisi Pîrî Paşa'nın altı yıl tezkireciliğini yapan Celal-zâde, Pîrî Paşa'nın 1523'de emekliye ayrılmasından sonra 27 Haziran 1523'de teâmüle aykırı olarak veziriazam ve Rumeli Beylerbeyi tayin edilen İbrahim Paşa'nın da tezkireciliğini yapmıştır.³ Bu süre zarfında İbrahim Paşa ile Mısır'a giden Celal-zâde, Mısır'dan döndükten sonra İstanbul'da çıkan yeniçeri isyanında parmağı olduğu gerekçesiyle öldürülen Haydar Çelebi'nin yerine reîsülküttâb tayin edilerek on sene bu görevde kalmıştır.⁴

Sultan Süleyman'ın (1520-1566) İrakeyn seferi esnasında Tebriz'den Bağdat'a gelirken 10 Kasım 1534⁵'de vefat eden Nişancı Seydî Bey'in yerine 5 Aralık 1534'de seleflerinden farklı olarak 180.000 akçe has ile⁶ nişancı tayin

¹ Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Kol., No:268, v. 180b.

² Beyânî, *Tezkire-i Şuara*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kol., No:757, v. 108a.

³ Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ*, v. 180b.

⁴ Funda Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2009, s. XIX.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet, Tosyalı Celâl Zâde Mustafa ve Salih Çelebiler", *Belleten*, C. XXII, Sayı: 87, Temmuz 1958, s. 395.

⁶ M. Tayyib Gökbilgin, "Celâl-zâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 61.

edilen⁷ Celal-zâde, 1557'deki istifasına kadar aralıksız yirmi üç sene bu görevde kalmıştır. Celal-zâde'nin kıymetini ve hizmetini takdir eden Sultan Süleyman, o tarihe kadar emsali görülmemiş bir şekilde nişancılığında aldığı haslarla kendisini emekli etmiş, ayrıca törenlerde ve seferlerde padişahın maiyetinde bulunma şerefini de bahşederek müteferrikalık rütbesi vermiştir.⁸ Müteferrika olması sebebiyle Sultan Süleyman'ın son seferinde padişahın maiyetinde bulunan Celal-zâde, Sigetvar muhasarası esnasında Nişancı Eğri Abdi-zâde Mehmed Bey'in ölümü⁹ üzerine Sokullu Mehmed Paşa'nın delâleti ile ikinci kez nişancı tayin edilmiştir.¹⁰ Ordu ile birlikte Sigetvar'dan İstanbul'a dönen Celal-zâde, II. Selim (1566-1574) zamanında da 13 ay kadar nişancılık yapmış, II. Selim'in Açe padişahı Sultan Alâeddin'e göndermek üzere kaleme aldıracağı nâme-i hümayunu yazmaya başladıktan sonra hastalanarak¹¹ Ekim 1567'de yetmiş beş-seksen yaşlarında vefat etmiştir.

Nerdeyse çeyrek asır boyunca merkezî hükümetin bütün emirleri ve kanun metinleri Celal-zâde'nin elinden geçerek kendisinden sonraki kuşaklar için geçerliliğini koruyan bir form¹²; ferman, menşur, nâme gibi padişah adına çıkarılan yazılarda Celal-zâde'nin kullandığı hitaplar ve ifade biçimleri de en az XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı bürokrasisinde kullanılan bir model olmuştur.¹³ Dahası Osmanlı kanunlarının tutarlı ve kullanışlı bir hukuk sistemi olmasında, nişancıya "müftî-i kânûn" denilecek kadar bu hukukun itibar kazanmasında, hatta Sultan Süleyman'a "Kanûnî" lakabının verilmesinde Celal-zâde'nin payı büyük olmuş, bu sebeple de nişancılık hasları o zamana kadar hiçbir nişancıya nasip olmayan 300.000 akçeye çıkarılmıştır.¹⁴

Celal-zâde'nin tarihte bir iz bırakmasında onun adı ile özdeşleşen nişancılığı kadar meşhur eseri *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* de etkin bir rol oynamıştır. Daha divan kâtibi iken bu eseri yazmayı ve zamana bir

⁷ Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, Takvimhane-i Âmire, C. I, İstanbul 1274, s. 592; Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 357-359.

⁸ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. XXVI.

⁹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, Haz. Mehmet İpşirli, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 36.

¹⁰ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. XXVII.

¹¹ Gökbilgin, "Celâl-zâde", s. 62.

¹² Petra Kappert, *Geshichte Sultan Süleymân Kanûnîs von 1520 bis 1557 oder Tabakâtü'l-memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik von Celâl-zâde Mustafa genannt Koca Nişancı*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1981, s. 4.

¹³ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. XXIV.

¹⁴ Celia J. Kerslake, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 261.

yadigâr bırakmayı düşünen¹⁵ Celal-zâde, isim ve içerik konusunda klasik *Memâlik* ve *Mesâlik* kitaplarının etkisinde kalarak adeta Osmanlı coğrafyasını tarihsel gerçeklerle betimlemeyi hedeflemiştir. Müverrihleri yeknesak olmakla, güncel olmayan, gerçeği yansıtmayan, işitilerek edinilen bilgiler ve boş haberler vermekle¹⁶ eleştiren Celal-zâde, eserinde devlet erkânı, reâyâ, berâyâ, vilayetler, sancaklar, kaleler, hazineler ve madenler gibi hususları zikrederek bu tekdüzeliği kırmayı, içeriden biri olarak verdiği güncel ve sıhhatli bilgilerle de birinci elden bir kaynak hazırlamayı amaçlamıştır. Eserini içeriğe dâhil ettiği geniş yelpazeli konulara istinaden 30 tabaka, 375 derece şeklinde planlayan Celal-zâde, ilk 29 tabakada bu kapsamlı konuları, 30. tabaka da ise Sultan Süleyman döneminde yaşanan olayları, seferleri ve fetihleri ele almayı düşünmüştür. Ancak, planlandığı gibi Osmanlı Devleti'nin coğrafyasının, ordusunun, yönetiminin ve Sultan Süleyman devri olaylarının bir bütün olarak anlatılması durumunda konuların tek cilde sığmayacak kadar hacimli olmaları Celal-zâde'yi ilk 29 tabakada zikrettiği konuları kısaca anlatmak hatta ikinci bir cildi planlamak zorunda bırakmıştır. Bu sebeple eserin ilk 29 tabakadan oluşan kısmı bir fihrist, eser de tarih yazıcılığı açısından zamanın geleneklerine uyan bir Süleyman-nâme olmanın ötesine geçememiş, ancak tarihsel tasvirini birinci elden bilgiye sahip bir devlet adamı olarak yapan Celal-zâde'nin bu özelliği eserini emsallerinden oldukça farklı bir konuma taşımıştır.

Müverrih kimliğinin ardında daha baskın bir şekilde Osmanlı devlet adamı kimliği taşıyan ve yorumlarıyla her zaman kendisini yönetim mekanizmasına dâhil olmuş bir devlet erkânı olarak gösteren Celal-zâde'nin birinci elden bilgiye sahip bir bürokrat olması, Osmanlı tarihinin en parlak döneminin resmî tarihi olarak nitelendirilebilecek bir eser meydana getirmesinde ve bu muhteşem dönemin resmini birebir yansıtmasında oldukça etkili olmuştur.¹⁷ Celal-zâde'nin içeridekilerden biri ve yaşananların birinci dereceden şahidi olarak bir olayı ve olayın arka planını en ince ayrıntısına kadar anlatması ve başka kaynaklarda hiç bulunmayan veya kısa bir anekdot olarak zikredilen bir konuyu müstakil bir alt başlık altında zikretmesi eserini haklı olarak dönemin en önemli referans kaynağı yapmıştır. Öyle ki *Tabakâtü'l-Memâlik*, Celal-zâde'nin sahip olduğu saygın ve nüfuzlu konum ile bu konumdan kaynaklanan bilgi birikiminin etkisiyle sonraki müverrihler için

¹⁵ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 9.

¹⁶ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 10-11.

¹⁷ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. LXI.

adeta doğru kabul edilen bir kaynağı referans göstererek yazdıklarına ağırlık ve güvenilirlik kazandırma vesilesi olmuştur.

Mevcut haliyle planlanandan ziyade Sultan Süleyman dönemini belli bir tarihe kadar anlatan *Tabakât*'ın mukaddimesinde yer alan tabakaların ilki devlet erkânı; ikincisi beylerbeyiler ve sancakbeyleri; üçüncüsü kaleler ve burçlar; dördüncüsü müsellemler, yaya ve voynuk sancakları, müsellemler taifesi, yörükân ve canbâzân; beşincisi Dobruca Tatarları, taviçe ve akıncılar; altıncısı gemiler ve mürettebat; yedincisi ise İstanbul'da bulunan kaleler, camiler, imaretler, medreseler, mescitler, zaviyeler ve mabetler hakkında bilgi vermek üzere tertip edilmiştir. Sekiz ile yirmi dokuzuncu tabakalar arasındaki 22 tabaka ise beylerbeyilikler ve bunlara bağlı sancaklar bazında ülkenin idarî taksimatını anlatmak üzere tertip edilmiş, ancak bu tertip beylerbeyiliklerin kuruluş tarihi, bölgesi veya başka bir belirleyici esas alınmadan rastgele yapılmıştır. 22 tabaka içinde Eflak ve Boğdan vilayetleri ile Mısır vilayetinin sancak bazında idarî taksimatına yer verilmemiş, sadece bu vilayetlerde bulunan şehir ve bölge isimleri zikredilmiş, bir beylerbeyilik olmayan Haremeyn-i Şerifeyn bölgesi de altı derecelik bir tabaka olarak kaydedilmiştir.

A. 1362-1552 Aralığında Beylerbeyilik

Osmanlı Devleti'nde Rumeli Beylerbeyliği'nin kuruluşu ile başlayan sonrasında ise devletin coğrafi sınırlarının genişlemesi ile ortaya çıkan ihtiyaca binaen birçok beylerbeyilik kurulmuştur. Bu çerçevede Sultan Süleyman dönemi öncesinde yedi beylerbeyilik kurulmuş, Sultan Süleyman döneminde bu sayı üç katına çıkmış, 1595'e gelindiğinde ise 40'a yaklaşmıştır. Bu beylerbeyiliklerden sorumluluk bölgelerinde kalıcı hâkimiyet sağlanan beylerbeyilikler uzun süre varlıklarını devam ettirmişler, özellikle sınırlarda kurulan ve sorumluluk bölgelerinde kalıcı hâkimiyet ve merkezî otorite sağlanamayan beylerbeyilikler ise kısa bir süre sonra lağvedilmişlerdir.¹⁸ Bu cümleden ilk kurulan yedi beylerbeyilik kalıcı olmuş, Sultan Süleyman döneminde kurulan beylerbeyiliklerin geneli bu kapsamda yer almış, ancak askerî ve siyasî ihtiyaçlar dâhilinde teşkil edilen sunî beylerbeyilikler de olmuştur.

1. 1520 Öncesi Teşkil Edilen Beylerbeyilikler

¹⁸ Orhan Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı; Beylerbeyilikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara 2002, s. 887, 892.

Osmanlı Devleti, XIV. yüzyılın başlarında Selçuklu-Bizans sınırında küçük bir uç beyliği olarak kurulduktan sonra müthiş bir ivme yakalayarak Batı Anadolu'nun en etkin gücü haline gelmiştir. Orhan Gazi (1324-1362) zamanında Gelibolu'ya geçişin batı istikametinde yeni bir ilerleme sahası açması Rumeli'de kalıcı fetihlerle neticelenmiş, bu da elde edilen yerlerin idarî bir yapılandırmaya tabi tutulmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda bir taraftan Osmanlı taşra teşkilatının ilk ve en önemli alt idarî birimi olan sancaklar¹⁹ oluşturulurken diğer taraftan bu sancaklar üzerinde bir kontrol mekanizması olarak düşünülen beylerbeylikler teşkil edilerek Osmanlı idarî yapılanmasının temeli atılmıştır. Lala Şahin'in Rumeli'deki beylere kumandan tayin edilmesi²⁰ ve Rumeli'de fethedilen bütün toprakların idaresinden sorumlu tutulması²¹ ile daha ziyade askerî bir birim özelliği taşıyan²² Rumeli Beylerbeyliği'nin kuruluşu (1362) bu anlamda bir milat olmuştur.

İdarî anlamda Anadolu'dan ayrılan Rumeli'nin coğrafi anlamda da Anadolu'dan denizle ayrılması devletin fiilen iki idarî bölge şeklinde yapılanmasını zorunlu kılmış²³, ancak Anadolu'da Rumeli benzeri bir beylerbeyiliğin kuruluşu daha geç bir devirde olmuştur. I. Murad (1362-1389) zamanında Anadolu'da pek çok sancak kurulsada bir beylerbeylik teşkil edilmemiş²⁴, I. Bayezid (1389-1403) zamanında ise sorumluluk bölgelerinin bir hayli genişlemesi ve devletin iki büyük idarî bölgeye ayrılması²⁵ Anadolu'da bir beylerbeyiliğin kurulmasını zaruret haline getirmiştir. Bu çerçevede I. Bayezid'in Kara Timurtaş Paşa'yı 1393'de Anadolu Beylerbeyi tayin etmesiyle²⁶ ikinci bir beylerbeylik kurulmuş ve bu iki beylerbeylik devletin idarî yapısının bel kemiğini teşkil etmiştir.²⁷

¹⁹ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 17.

²⁰ İlhan Şahin, "Sancak", *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 98.

²¹ Halil İnalçık, "Eyalet", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 548.

²² Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s.24, 80.

²³ Halil İnalçık, "Rumeli", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 234.

²⁴ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 7.

²⁵ İnalçık, "Eyalet", s. 549.

²⁶ M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 143; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*, Yay. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, C. I, Ankara 1995, s. 316.

²⁷ İnalçık, "Eyalet", s. 549.

Timur'un (1370-1405) 1402 Ankara Savaşı'nda Osmanlı'ya vurduğu büyük darbeden, birer sancak haline getirilen Anadolu beyliklerine ait toprakların yeniden eski sahiplerine verilmesi sebebiyle idarî yapılanma da ciddi anlamda etkilenmiş, ancak bu siyasî ve idarî buhran kısa sürede atlatılmıştır. I. Mehmed (1413-1421) zamanında yeniden başlayan fetihlerle eski beylerine iade edilen sancakların tekrar Osmanlı toprağı olması 1413'de Sivas, Tokat ve Amasya yöresini içine alan²⁸ üçüncü bir beylerbeyiliğın kurulmasını zorunlu kılmıştır. Zira Timur istilası ve ardından Şâhruh (1405-1447) tehdidi Osmanlılar için bu bölgenin önemini oldukça artırmış²⁹ ve bu uç bölgeden Vilâyet-i Rûmiyye-i Suğrâ³⁰ ismiyle anılan Rum Beylerbeyiliğı teşkil edilmiştir.

Rum Beylerbeyiliğı'nin teşkilinden sonra uzun süre yeni bir beylerbeyilik kurulmamıştır. Anadolu birliğini sağlama adına Karaman'ın Osmanlı topraklarına katılması ile burası yeni bir beylerbeyilik şeklinde teşkilatlandırılmış, ancak bu beylerbeyiliğın kuruluş tarihi ihtilafli bir konu olmuştur.³¹

XVI. yüzyıl başlarında Sultan Selim'in Çaldıran'da (23 Ağustos 1514) Safevîler'i mağlup etmesiyle Doğu Anadolu'da birçok önemli merkezin, Mercidâbık (24 Ağustos 1516) ve Ridâniye'de (22 Ocak 1517) de Memlûkler'i mağlup etmesiyle Suriye, Filistin ve Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi yeni beylerbeyiliklerin kurulmasını gerektirmiştir.³² Bu çerçevede önce 4 Kasım 1515'de Bıyıklı Mehmed Paşa'nın beylerbeyi tayin edildiğı Diyarbekir Beylerbeyiliğı³³, akabinde de Şam (Arap) ve Mısır Beylerbeyilikleri kurulmuştur.

²⁸ Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VI, İstanbul 1965, s. 51.

²⁹ İnalçık, "Eyalet", s. 549.

³⁰ Ali Açık, "Rum Eyaleti", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 225.

³¹ Bkz. Halil İnalçık, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, London 1973, s. 106; M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asırda Karaman Eyaleti ve Lârende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VII, İstanbul 1968, s. 29; Mehmet Akif Erdoğan, "Karaman Vilayetinin İdari Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları XII*, İstanbul 1992, s. 426; M. Şehabeddin Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.13, Sayı: 17-18; İstanbul 1963, s. 71.

³² Orhan Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı" s. 887.

³³ Nejat Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyiliğı'nin İlk İdari Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 23; İstanbul 1969, s. 25; Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, s. 471; *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, Baskıya Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 165; İnalçık, *The Ottoman Empire The Classical Age*, s. 106.

1516'da Mercidâbık'da kazanılan zaferden sonra Suriye ve Filistin topraklarını kolaylıkla ele geçiren Sultan Selim, aynı sene içerisinde Suriye ve Filistin'in tamamı ile Anadolu'nun doğu, güney ve güneydoğusundaki bazı sancakları Arap (Şam) vilayeti çatısı altında toplayarak³⁴ buralara yöneticiler tayin etmiştir. Suriye ve Filistin'deki mevcut idari yapıyı değiştirmeyen Sultan Selim, bir beylerbeyilik olan Şam'a önce Yahşi oğlu Ahmed Paşa'yı, kısa bir süre sonra da Memlûk döneminde Şam Beylerbeyi olan Canbirdi Gazali'yi atamıştır. Ridaniye savaşından sonra Osmanlıların hizmetine giren Canbirdi Gazali'ye 24 Eylül 1517'de³⁵ Gazze, Kudüs, Nablus ve Safed sancaklarının yönetimi, 15 Şubat 1518'de³⁶ de Şam sancağının yönetimi verilerek³⁷ hem bölge halkının tedricen itaat altına alınması, hem de bölgede Osmanlı hâkimiyetinin kolaylıkla sağlanması hedeflenmiştir.³⁸

Arap vilayetinin ilk idarî taksimatını gösteren ve 1517 yılında hazırlandığı tahmin edilen tarihsiz bir sancak listesine göre 15 sancaktan müteşekkil olan vilayette Şam sancağının mahlûl olması, bölgenin idarî taksimatının 1517'de henüz tam olarak netleşmediğinin³⁹, 1520 tarihli bir vesikaya göre de vilayette yine 15 sancağın bulunması⁴⁰ bu süreçte beylerbeyiliğin idarî taksimatının bir değişikliğe uğramadığının birer göstergesi kabul edilmiştir.

Fethedilen ülkelerin eski nizamının makul ölçüler çerçevesinde muhafazasını, kısmen tadilini ve tedricen kendi sistemini hâkim kılmayı esas alan Osmanlı geleneği, fethini müteakiben Mısır'da da uygulanmıştır. Mısır'da Memlûklüler devrinden intikal eden teamülleri devam ettiren Sultan Selim, Şam misali bir beylerbeyilik olan Mısır'a da önce 10 Nisan 1517'de⁴¹ sefer esnasında yararlılığı görülen Veziriazam Yunus Paşa'yı beylerbeyi tayin etmiş, ancak mal ve para toplama hevesi aşikâr olan Yunus Paşa kısa bir süre sonra azledilmiştir. Paşanın azledildiği 29 Ağustos 1517'de Mısır beylerbeyiliğine Memlûk

³⁴ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2003, s. 23.

³⁵ Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, s. 492; *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 220.

³⁶ Feridun Emecen, "Canbirdi Gazâlî", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 142.

³⁷ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 48.

³⁸ Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, Elazığ 2003, s. 356.

³⁹ Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", s. 357. İncalcık (*The Ottoman Empire The Classical Age*, s. 106), Baykara (*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 89) ve Nejat Göyünç ("Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. 6, Ankara 1999, s. 77)'ün 1517-1520 olarak verdikleri kuruluş tarihi de bu bilgiyi desteklemektedir.

⁴⁰ İncalcık, "Eyalet", s. 549.

⁴¹ Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, s. 454; *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 210.

ümerasından Hayır Bey atanmış⁴², bu atamada da Hayır Bey'in Osmanlıya itaatinden sonra sadakatle hizmeti, Mısır'ın durumunu ve Memlûk kanunlarını çok iyi bilmesi ve de Çerkez ve Araplar'ı hoş tutmadaki kudreti rol oynamıştır.⁴³ Sultan Selim zamanında Kahire merkezli bir eyalet olarak teşkilatlandırılan Mısır, Sultan Süleyman döneminin başlarında (14 Ekim 1522) merkezden uzak stratejik bir beylerbeyilik olması hasebiyle gelirlerini tahsil ve muhafazasını temin için sâlyâne sistemine bağlanarak bu statüdeki eyaletlerin ilki olmuştur.⁴⁴

2. 1520 Sonrası Teşkil Edilen Beylerbeyilikler

Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasının akabinde Canbirdi Gazâlî'nin başlattığı büyük isyanın bastırılmasından sonra Şam beylerbeyiliğine Anadolu beylerbeyi Ayas Paşa getirilerek⁴⁵ vilayetin idarî taksimatında bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu cümleden ifraz edilen Kudüs, Gazze ve Safed sancaklarına birer sancakbeyi tayin edilmiş⁴⁶, beylerbeyiliğin sorumluluk bölgesinde bulunan bazı sancaklar Rum vilayetine bağlanarak sancak sayısı 13'e çekilmiş, ilerleyen süreçte de beylerbeyiliğe bağlı sancaklar kısmen değiştirilmiş ama 13 olan sancak sayısı 1549 yılına kadar korunmuştur.⁴⁷ İsyanın idarî yapılanmaya etkisi bununla da sınırlı kalmamış, Suriye'nin fethinden sonra Memlûk döneminde olduğu gibi Şam emirü'l-ümerasının sorumluluk bölgesinde bırakılan Halep, isyanın bastırılmasından sonra ayrı bir beylerbeyilik şeklinde teşkilatlandırılarak Şam'dan ayrılmıştır.⁴⁸

Sultan Süleyman döneminin başlangıcından İrakeyn Seferi (1533-1535)'ne kadar önemli fetihler yapılsa da bu süreçte coğrafi genişlemeye paralel olarak yeni beylerbeyilikler teşkil edilmemiş, daha ziyade önceden fethedilen bölgelerin idarî yapısının yeniden düzenlenmesi veya yeni bir idarî yapıya kavuşturulması esas alınmıştır. Nitekim dönemin hemen başlarında yaşanan Canbirdi Gazâlî isyanı Şam Beylerbeyiliği'nin idarî yapısında bazı yeni

⁴² Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 57-59; Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 48.

⁴³ Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Hayır Bey", *DİA*, C. 17, İstanbul 1998, s. 49.

⁴⁴ Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı", s. 897; Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, s. 50, 72; İdris Bostan, "Sâlyâne", *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 59.

⁴⁵ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 61.

⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. II, Ankara 1998, s. 309.

⁴⁷ Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", s. 358-360.

⁴⁸ Bruce Masters, "Halep, Osmanlılar Dönemi", *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 245. İncalcık (*The Ottoman Empire The Classical Age*, s. 106), Baykara (*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 89) ve Göyünç ("Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı", s.77) Halep Beylerbeyiliği'nin kuruluş tarihini 1516, Enver Çakar (*XVI. Yüzyılda Halep Sancağı*, s. 27) ise 1549 olarak vermektedir.

düzenlenmeleri, Osmanlı nüfuzuna girdiği tarihten itibaren Dulkadır bölgesinin yönetimini üstlenen Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesi de bu bölgede önce bazı idarî değişiklikleri sonra da yeni bir beylerbeyiliğin teşkilini zorunlu kılmıştır. 1515'de Osmanlı topraklarına ilhak edilen Dulkadır bölgesi yedi yıl hanedandan Şehsuvaroğlu Ali Bey'in yönetiminde kaldıktan sonra 1522'de Ali Bey'in öldürülmesi ile beş sancağa ayrılarak⁴⁹ farklı beylerbeyiliklerin sorumluluk bölgesine dâhil edilmiştir. Ali Bey'in öldürülmesinden sonra Dulkadır bölgesi tahrir tabi tutularak Osmanlı idarî sistemine dâhil edilmiş, ancak bu bölge için yeni bir kanunnâme tanzim edilmeyerek Alâüddevle Bey'in kanunnâmesi hiçbir değişiklik yapılmadan aynen kabul edilmiştir.⁵⁰ Osmanlı fetih geleneği çerçevesinde yapılan bu uygulama ile halkın tedricen yeni yönetime uyum sağlanması esas alınmış ancak, 1522 yılı üzerinden daha beş yıl geçmeden Dulkadır bölgesinde arka arkaya çıkan üç isyanın devleti oldukça zora sokması yönetimin dikkatini tekrar buraya çevirmiştir. Yaşanan bu içtimaî, iktisadî, askerî ve siyasî bunalım, hassas olan bu bölgede emrinde sancakbeyine göre daha fazla kuvvet bulunan bir beylerbeyinin görevlendirilmesi ile asayişin temin edileceği⁵¹ düşüncesini hâsıl etmiş, bu da yeni bir beylerbeyiliğin kuruluşuna kapı aralamıştır.

Dulkadır bölgesinde 1522-1531 aralığında yaşanan bazı hadiseler beylerbeyiliğin kuruluşunda milat kabul edilmiş, bu da beylerbeyiliğin kuruluş tarihini ihtilafı bir konu yapmıştır. Bu hususta Ali Bey'in öldürülmesini müteakiben bölgenin bir vilayet haline getirildiği⁵² veya muhtemelen 1527'de bölgede çıkan Kalender isyanının bastırılmasından sonra asayiş sağlama gayesiyle bölgenin bir beylerbeyilik şeklinde yapılandırıldığı⁵³ ileri sürülse de bir beylerbeyinin tayini ile başlayan kuruluş sürecinin daha ileri bir tarihte gerçekleştiği Bostan Çelebi'nin (ö. 1570) ifadesiyle netlik kazanmıştır. 1531'de⁵⁴

⁴⁹ Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman X. Defter*, Haz. Şefaettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 146.

⁵⁰ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. VII, İstanbul 1994, s. 160.

⁵¹ Hasan Basri Karadeniz, "Osmanlı Devleti'nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliği'nin İlhakı", *Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, Kahramanmaraş 2008, s. 195, 204-205; Bostan Çelebi, *Gazavât-ı Sultan Süleyman (Süleyman-nâme)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No: 3317, v. 127a.

⁵² Alâüddevle vilayetine 1522'de bir Osmanlı beylerbeyinin tayin edildiğini zikreden ("Eyalet", s. 549) İnalçık (*The Ottoman Empire The Classical Age*, s. 106) ve Baykara (*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 89) beylerbeyiliğin kuruluş tarihini 1522 olarak vermektedir.

⁵³ İlhan Şahin, "Dulkadır Eyaleti", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 552.

⁵⁴ Göyünç ("Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı", s.77) de beylerbeyiliğin kuruluş tarihini 1531 olarak vermektedir.

Trablus sancak beyi Süleyman Paşa'nın Dulkadır vilayetine müstakil beylerbeyi atandığını⁵⁵ zikreden Bostan Çelebi'nin bu ifadesi, hem Dulkadır vilayetine daha önce bir beylerbeyinin atanmadığının hem de Süleyman Paşa'nın atanması ile müstakil bir beylerbeyiliğin kurulduğunun delili olmuştur.⁵⁶

Tahta geçişinin hemen akabinde batıya yönelen ve 1521-1532 aralığında batıya düzenlediği beş seferle gazayı yeniden canlandıran Sultan Süleyman, doğuda da Şiiliğe karşı Sünniliğin koruyucusu olmuştur. 1533'de Habsburglar ile bir anlaşma yaparak bu istikamette emniyeti sağlayan Sultan Süleyman için bu misyon, Doğu Anadolu'nun hatta İç Anadolu'nun emniyetini sağlama zorunluluğuyla birleşince Safevîler üzerine bir sefer kaçınılmaz olmuştur. Nitekim Anadolu'da Safevî tahrikiyle büyüme eğilimi gösteren ve birbiri arkasına patlak veren isyanlar, Bitlis hâkimi Şeref Han'ın Safevîler'e, Safevî ümerasından Ulama Han'ın da Osmanlılar'a sığınmasına yol açan hadiseler⁵⁷, Bağdat'ın anahtarlarını Sultan Süleyman'a gönderen Zülfikar Han'ın öldürülmesiyle sonuçlanan olaylar kaçınılmaz olarak görülen bu seferi kuvveden fiile geçiren nedenler olmuştur. Bu nedenlerle Ekim 1533'de seraskerlik sancağı verilen Veziriazam İbrahim Paşa'nın Anadolu yakasına geçmesi⁵⁸ ile başlayan Ocak 1536'da Sultan Süleyman'ın İstanbul'a dönmesi⁵⁹ ile sonuçlanan İrakeyn Seferi, seferle doğrudan ilgisi olan veya olmayan yeni beylerbeyiliklerin teşkil edildiği bir sefer olarak ön plana çıkmıştır.

Sefer esnasında teşkil edilen ama seferle doğrudan bir ilgisi olmayan tek beylerbeyilik, muhtemelen kurulduğu tarihlerde Kapudan Paşa Eyaleti olarak isimlendirilen⁶⁰ Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyiliği olmuştur. Sultan Süleyman döneminin başından itibaren yapılan yeni fetihlerle coğrafi sınırların genişlemesinin hâsıl ettiği idarî zaruretler ve siyasî zorunluluklar genelde beylerbeyiliklerin özelde de Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyiliği'nin teşkilinde

⁵⁵ Bostan Çelebi, *Gazavât-ı Sultan Süleyman*, v. 127a.

⁵⁶ İsmail Altınöz, *Dulkadır Eyâletinin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Kahramanmaraş 2011, s. 80.

⁵⁷ Feridun Emecen, "Kuruluşta Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. 1, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994, s. 37-38.

⁵⁸ Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Nasûhüs's-Silâhi (Matrâkçi) Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, Ankara 1976, s. 214.

⁵⁹ Yurdaydın, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*, s. 284; Lütfi Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osmân*, İstanbul 1341, s. 355.

⁶⁰ Ayhan Afşın Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları Ya da Kapudan Paşa Eyaleti)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara 2002, s. 614; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 420.

önemli bir rol oynamıştır. Bu çerçevede II. Mehmed zamanında Limni, Midilli, Eğriboz gibi yüzölçümü büyük adaların, Sultan Süleyman zamanında da Rodos ve İstanköy'ün alınmasından sonra hâkimiyet sahasının oldukça genişlemesi⁶¹, 1532 Alman Seferi esnasında Andrea Doria'nın Koron'u kısa bir süre zaptı⁶² (1532) ve İmparator V. Charles'ın (1519- 1556) Akdeniz'deki haçlı faaliyetleri deniz uç bölgesinin bir beylerbeyilik⁶³ haline getirilmesini zorunlu kılmıştır. O zamana kadar Gelibolu sancak beyi veya derya beyleri tarafından idare edilen donanmanın başına Barbaros Hayreddin Paşa'nın (ö. 1546) getirilmesi bu anlamda bir milat olmuştur. Zira Sultan Süleyman tarafından donanma kumandanlığına getirilmek üzere İstanbul'a çağrılan ve padişah tarafından kabul edildikten sonra İrakeyn Seferi'nde bulunan Veziriazam İbrahim Paşa ile görüşmek üzere Halep'e giden Barbaros'un 6 Nisan 1534'de⁶⁴ Cezâyir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği payesiyle Kemankeş Ahmed Paşa'nın yerine kaptan-ı derya tayin edilmesiyle o zamana kadar Gelibolu sancak beyliği payesiyle verilen kaptan-ı deryalık beylerbeyilik derecesine yükseltilmiştir.⁶⁵ Hem Kuzey Afrika hem de Ege adalarının idaresini kapsayan bu beylerbeyilik, Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümünden sonra muhtemelen Cezayir-i Garb ve Cezayir-i Bahr-i Sefid isimleriyle iki ayrı beylerbeyilik şeklinde teşkilatlandırılmıştır.⁶⁶

İrakeyn Seferi'ne kadar mevcut sınırlar dâhilinde yeni bir düzenlemeye tabi tutulan beylerbeyilik yapılandırması, coğrafi sınırların yeni fetihlerle genişlemesinin paralelinde kurulan ve seferle doğrudan ilgisi bulunan beylerbeyilik yapılandırmasına evrilererek dönemin en velut oluşumlarının zeminini hazırlamıştır. Bu cümleden uzun soluklu İrakeyn Seferi esnasında Osmanlı'nın doğu sınırının daha ileriye taşınması hedeflenen ve ulaşılan sınırlarda askerî ve siyasî zorunluluklar sebebiyle biri suni diğeri kalıcı iki beylerbeyiliğin kuruluşunu zorunlu kılmıştır. Geniş yetkilerle sefere çıkan Veziriazam İbrahim Paşa'nın Tebriz'e kadar olan Azerbaycan topraklarının Osmanlı hâkimiyetine geçişini temin için daha önce Safevilerin Azerbaycan valisi olarak görev yapan Ulama Paşa'yı beylerbeyi tayin etmesi⁶⁷ (1534) ile sınır

⁶¹ Mahmut H. Şakiroğlu, "Cezâyir-i Bahr-i Sefid", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 500.

⁶² Bkz. Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 332-333.

⁶³ İnalçık, "Eyalet", s. 549.

⁶⁴ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 339-340.

⁶⁵ Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 66.

⁶⁶ Şakiroğlu, "Cezâyir-i Bahr-i Sefid", s. 500.

⁶⁷ M. Tayyib Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *Bellekten*, Cilt: XXI, Sayı: 83, Ankara 1957, s. 453; Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, s. 586.

bölgesinde kurulan Azerbaycan Beylerbeyliği bu oluşumların ilki olmuştur. Ancak, fethi kolaylaştırma gayesiyle kurulan ve fetih öncesinde yapılan atama işlemi ile farklı bir uygulamaya örneklik teşkil eden bu beylerbeylik, Osmanlı ordusunun kışlaklarına çekilmesinin akabinde şahın ele geçirilen toprakları kolayca geri alması üzerine bölgenin kontrolünün zor ve faydasız olacağıının anlaşılmasıyla Temmuz 1535'de ilga edilerek⁶⁸ doğuda kurulan sunî beylerbeylikler zincirinin bir halkasını teşkil etmiştir.

İrakeyn Seferi esnasında ihtiyatlı bir tahmin ile 26 Eylül-3 Ekim 1535 tarihleri arasında Dulkadır hanedanından Mehmed Han'ın beylerbeyi tayini ile kurulan Erzurum Beylerbeyliği, doğuda teşkil edilen beylerbeyliklerin ikincisi olmuştur. Safevilerin İsfahan Beylerbeyi iken bu sefer esnasında Osmanlı tarafına geçen ve Ekim 1534'de Bayburd ve Kemah Sancakbeyliği'ne atanan Mehmed Han, Osmanlı ordusu doğu Anadolu'dan geri çekilirken hanedan mensubu bir beylerbeyinin hudut bölgesinde sancakbeyi olarak görev yapması uygun görülmediğinden eski mansıbına denk bir rütbe ile taltif edilmiş, Erzurum Beylerbeyliği'ne atanmıştır.⁶⁹ Mehmed Han idaresinde kurulan Erzurum Beylerbeyliği, Azerbaycan Beylerbeyliği gibi askerî ve siyâsî gerekçelerle teşkil edilen, ancak bir süre sonra elden çıkan veya gereksiz olduğu anlaşılan sunî bir beylerbeylik olmamış aksine Anadolu'da kurulan kalıcı beylerbeyliklerden biri olmuştur.

İrakeyn Seferi ile Osmanlı hâkimiyeti altına alınan Irak-ı Arap toprakları üzerinde de sefer nihayete erdirilmeden yeni bir beylerbeyiliğin teşkiline yönelik hazırlıklara başlanılarak doğudan sonra güneyde de kalıcı bir beylerbeyiliğin temeli atılmıştır. 1534 kışını Bağdat'ta geçiren Sultan Süleyman, 5 Aralık 1534'de⁷⁰ nişancı tayin edilen Celâl-zâde'yi alınan toprakların tahriri ile görevlendirerek yeni beylerbeyiliğin teşkilatlanmasıyla yakından ilgilenmiştir. Hakeza seferde yararlılık gösterenlere tımar ve zeamet tevcihinde bulunarak⁷¹ Irak-ı Arap topraklarında tımar sisteminin kurulmasına çaba sarfeden Sultan Süleyman Bağdat'tan ayrılmadan önce beylerbeylik kurma çalışmaları neticelenerek Bağdat Beylerbeyliği kurulmuştur. Bağdar merkezli bu beylerbeyliğe 5 Nisan 1535 tarihinde Diyarbekir Beylerbeyliği'nden mazûl Süleyman Paşa beylerbeyi tayin edilerek resmen kuruluş başlatılmış ve

⁶⁸ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 51-56.

⁶⁹ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s. 58-60, Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 410.

⁷⁰ Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, s. 592.

⁷¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 352.

Osmanlı-Safevî mücadelesinde önemli bir üs vazifesi gören Bağdat'ın 1623'de Safevîlerin eline geçmesiyle 89 yıl devam eden Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemi sona ermiştir.⁷²

Kronolojik olarak Bağdat Beylerbeyliği'nden sonra kurulan ilk beylerbeylik Yemen Beylerbeyliği olmuştur. 1517'de Osmanlı kontrolüne geçen ve Sultan Selim adına hutbe okutulan Yemen'in ikinci kez itaat altına alınması Selman Reis'in gayretleriyle 1527'de mümkün olmuş, ancak Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'nın, 1538'de Portekizliler'in Kızıldeniz'deki faaliyetlerini engellemek ve Yemen işlerini düzene koymak için çıktığı sefere kadar Yemen'de mutlak bir Osmanlı idaresinden söz etmek mümkün olmamıştır.⁷³ Hindistan seferi dönüşünde yeniden Yemen'e uğrayan ve burada Osmanlı idaresini fiilen yerleştirmeyi amaçlayan Süleyman Paşa, ilk planda Zebîd ve Aden bölgelerinden meydana gelen Osmanlı Yemeni'ni bir sancak şeklinde teşkilatlandırmış, 1539'da da Gazze sancakbeyi Mustafa Bey'i buraya vali ve hâkim tayin ederek beylerbeyliği'nin temelini atmıştır. 1540'da Neşşâr Mustafa Paşa'nın Yemen'e ilk beylerbeyi tayin edilmesi ile resmen kurulan beylerbeyliği'nin sınırları Özdemir Paşa'nın beylerbeyliği esnasında (1549-1555) daha da genişleyerek Yemen'de tamamen kontrol sağlanmış⁷⁴, ancak Yemen ilerleyen süreçte sıkıntılı bir bölge olma özelliğini korumuştur.

Mohaç muharebesinde kılıçla kazanılan Macar toprakları ve bu savaş sonrasında boşalan Macar tahtı, Osmanlı ile Habsburg hanedanlarını karşı karşıya getiren ve yaklaşık 30 yıl süren bir askerî mücadelenin fitilini ateşlemiştir. Bu süreçte iki hanedan arasında Macar toprakları ve tacı için yaşanan hâkimiyet savaşı Yemen Beylerbeyliği'nin teşkilinden bir sene sonra batıda bir beylerbeyliği'nin kuruluşunu zorunlu kılmıştır. Beylerbeyliğe adını veren Budin, Macar topraklarına hükmeden Jagiellon hanedanının sonunu getiren Mohaç muharebesinden sonra Osmanlı kontrolüne geçmiş, ancak 1527'den bir beylerbeylik şeklinde teşkilatlandırıldığı 1541'e kadar Osmanlı-Habsburg mücadelesinin en önemli değişkenlerinden biri olmuştur. El değiştirme veya kuşatma sebebiyle Beç (1529), Alman (1532) ve Istabur (1541) seferlerinin tertibinde kilit taşı olan Budin'in talihi Sultan Süleyman'ın 26

⁷² Erdinç Gülcü, "Bağdat Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Bağdat Beylerbeyleri (1534-1623)", *Yeni Türkiye*, Sayı:84, Ankara 2016, s. 204-205, 214.

⁷³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974, s. 16-20; Hulûsi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. LXXXV- LXXXVII.

⁷⁴ İdris Bostan, "Yemen (Tarih/Osmanlılar Dönemi)", *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 406-408.

Ağustos 1541'de şehre gelişi ve Macar topraklarıyla ilgili esaslı kararlar alışıyla değişmiştir. Bu bağlamda Osmanlı desteği ile 1526'da Macar tahtına oturan Yanoş'un 1540'da ölümünün akabinde Habsburglar karşısında savunmasız kalan Macar toprakları Osmanlı topraklarına ilhak edilerek on iki sancaklık Budin Beylerbeyliği teşkil edilmiş, Bağdat beylerbeyi Süleyman Paşa vezaret ile Budin beylerbeyi⁷⁵ atanmış, Budin'de de arazi tahriri yapılmıştır.⁷⁶

Budin Beylerbeyliği'nin teşkilinden sonra siyasî ve askerî gerekçelerle ilk idarî yapılanmanın adresi bu sefer Basra olmuştur. Basra hâkimi Râşid, Irakeyn Seferi esnasında Sultan Süleyman'ın huzuruna gelerek itaatini bildirmiş, Sultan Süleyman da bu itaati karşılığında şehrin yönetimini Râşid'e bırakmıştır. 1538'de Karaboğdan seferi için Edirne'de bulunan Sultan Süleyman'ın huzuruna oğlu başkanlığında bir elçilik heyeti gönderen Râşid, bu sefer bağlılığını bildirmekle yetinmemiş şehrin anahtarlarını da takdim etmiştir.⁷⁷ Bu suretle fiilen 1538'de Osmanlı hâkimiyetine giren Basra'nın yönetimi Râşid ve oğlu Mâni'den sonra Benî Amman şeyhi Yahya'nın eline geçmiş, Yahya da Fırat nehri üzerinde stratejik bir bölgenin kontrolü için kale inşasıyla görevlendirilen Hürrem Bey'e karşı mücadeleye girişerek ve merkezden gönderilen emirlere lakayıt davranarak Osmanlı ordusunu üzerine çekmiştir. Neticede Osmanlı'nın Basra Körfezi vasıtasıyla Hint Okyanusu'na açılan kapısı olan Basra'da kendi başına buyruk bir idarenin varlığı, buraya bir seferi zorunlu kılmış ve 1545 yılında Basra'yı almakla görevlendirilen Bağdat Beylerbeyi Ayas Paşa'nın 26 Aralık 1546'da şehre girişiyle Basra, doğrudan doğruya Osmanlı kontrolü altına alınan bir beylerbeylik olmuştur.⁷⁸ Basra, bu tarihten itibaren Osmanlı eyalet sistemi içinde sâlyâneli bir eyalet olarak teşkilatlandırılmış, 1545 seferinde büyük yararlılığı görülen Bilal Mehmed Paşa da bir milyon akçe sâlyâne ile Basra'nın ilk beylerbeyi olmuştur.⁷⁹

Safevîler üzerine düzenlenen Irakeyn Seferi'nden sonra bütün enerjisini Habsburglar üzerinde üstünlük sağlamaya harcayan Sultan Süleyman, nitekim

⁷⁵ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 471-472, Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu No: 5959, v. 278a, Peçevî İbrahim Efendi, *Târih-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, C. I, İstanbul 1283, s. 232.

⁷⁶ Funda Acar, "Rekabetten İtâvete Osmanlı-Habsburg Mücadelesi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Osmanlılar-I*, C. 12, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 339.

⁷⁷ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 423.

⁷⁸ Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sâhillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 25, İstanbul 1971, s. 55-56.

⁷⁹ Rüstem Paşa'ya atfedilen *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü No: 2438, v. 243b.

1547’de Habsburglar ile Osmanlı lehine bazı hükümler ihtiva eden beş yıllık bir barış antlaşması imzalayarak yeniden doğuya yönelme imkânı bulmuştur. Osmanlının batıdaki meşguliyetini fırsat bilerek elinden çıkan yerleri geri alan şahtan buraları tekrar alma gayesiyle 1548’de bizzat sefere çıkan Sultan Süleyman⁸⁰, üçüncü kez Tebriz’e girmiş, ancak Tebriz’de Osmanlı hâkimiyeti yine saman alevi gibi parlamış, Tebriz’den sonra ele geçirilen Van’da ise bunun tam tersi olmuştur. Zira bu tarihten itibaren bir daha el değiştirmemek üzere Osmanlı hâkimiyetine giren⁸¹ Van’da Irakeyn Seferi esnasında geçici bir hakimiyet sağlanmış, ancak bu hakimiyet Osmanlı kuvvetlerinin bölgeyi terk etmesiyle 1536-1548 aralığında kaybedilmiş, 1548 seferi ile de kalıcı hale gelmiştir. 25 Ağustos 1548’de bizzat Sultan Süleyman’ın da bulunduğu bir muhasaranın akabinde Van kalesinin fethi ile Van merkezli bir beylerbeylik kurulmuş, beylerbeyiliğine de İstanbul’da Anadolu defterdarı olan Çerkes İskender Paşa tayin edilerek Doğu Anadolu’yu hatta Anadolu’yu Safevî baskısından koruyan⁸² ve ehemmiyetini Osmanlı-Safevî mücadelesi boyunca sürdüren öncelikli bir idarî yapılanmanın temeli atılmıştır.

Kronolojik olarak Celal-zâde’nin zikrettiği beylerbeylik listesinin sonunda Tımışvar Beylerbeyliği yer almıştır. 1541 İstabur Seferi’nin sonunda Budin’i bir beylerbeylik şeklinde teşkilatlandıran Sultan Süleyman’ın Yanoş’un küçük oğluna Erdel’de bir sancak verme⁸³ kararı alması üzerine Erdel, Osmanlı Devleti’nin himayesinde ve haraçgüzâr statüsünde bir prenslik haline getirilmiş, Tımışvar da bu prensliğin önemli şehirlerinden biri⁸⁴ olarak kayda geçmiştir. 1547 sulhüne rağmen Osmanlı-Habsburg mücadelesinin devam ettiği Erdel’de 1551 yılında bir Habsburg ordusunun görülmesi beylerbeylik sürecinin başlangıcı olmuştur. Zira Budin beylerbeyinden Habsburglar’ın Erdel’e girdiği haberini alan Sultan Süleyman, hemen Rumeli beylerbeyi (Sokullu) Mehmed Paşa’yı seksen bin kişilik bir ordu ile Erdel’e göndermiş, ancak olumsuz hava şartları sebebiyle seferin asıl hedefini oluşturan Tımışvar alınamamıştır. Osmanlı ordusu çekildikten sonra Habsburg ordusunun yeniden Erdel’e girmesi 1552’de yeni bir harekâtı zorunlu kılmış, bu sefer serdar tayin edilen ikinci vezir (Kara) Ahmed Paşa, Nisan 1552’de Edirne’den direk Tımışvar

⁸⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 359.

⁸¹ Orhan Kılıç, “Van”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 507.

⁸² Orhan Kılıç, “Van Eyaleti’ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)”, *Osmanlı Araştırmaları XXI*, İstanbul 2001, s. 189-190.

⁸³ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 469, Âli, *Künhü’l-Ahbâr*, v. 277b-278a, Peçevî, *Târih-i Peçevî*, s. 228.

⁸⁴ Mihai Maxım, “Tımışvar”, *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 94.

üzerine yürümüştür. Üç haftalık bir direnişten sonra ele geçirilen Tımışvar, ehemmiyetine binaen Ağustos 1552'de teşkil edilen beylerbeyiliğın merkezi olmuş, beylerbeyiliğine de Kasım Paşa atanmıştır.⁸⁵

Son tahlilde, *Tabakâtü'l-Memâlik'*de Celal-zâde'nin verdiği beylerbeyilik listesinde 1552'den sonra teşkil edilen beylerbeyilikler yer almamış, bu cümleden 1555 yılında kurulan Lahsâ⁸⁶ ve Habeş⁸⁷ Beylerbeyilikleri liste dışı kalmıştır. 1527-1528 malî yılına ait bütçe örneğinde⁸⁸ yer alamayan, Celal-zâde'nin verdiği listede 19⁸⁹, 1550-1551 tarihli sancak tevcih listesinde de 10 sancaklı⁹⁰ bir beylerbeyilik olarak zikredilen Luristan Beylerbeyiliğinin⁹¹ kuruluşunun arka planı, kuruluş tarihi, ilk idarî yapılanması ve atanan ilk beylerbeyi hakkında monografik bir çalışma bulunamadığından burada bir değerlendirme yapılmamıştır. Hakeza 1527-1528 malî yılına ait bütçe örneğinde yer alamayan, 1550-1551 tarihli sancak tevcih listesinde de muhtemelen Cezâyir-i Vilayet-i Mağrib başlığı altında boş livalar şeklinde verilen⁹² Mağrib-zemin Trablus Beylerbeyiliğı de aynı gerekçe ile değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. 1550-1551 tarihli sancak tevcih listesinde vilayet olarak geçen ancak livaları verilmeyen Jane⁹³ ile livaları zikredilen Erdel⁹⁴ ise bu listede hiç yer almamıştır.

B. Celal-zâde'ye Göre Tabakâtü'l-Memâlik

⁸⁵ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 575-579; Acar, "Rekabetten İtâvete Osmanlı-Habsburg Mücadelesi", s. 344-345.

⁸⁶ İncalcık, *The Ottoman Empire The Classical Age*, s. 106; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 89; Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı", s.77.

⁸⁷ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, s. 37. İncalcık (*The Ottoman Empire The Classical Age*, s. 106), Baykara (*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 89) ve Göyünç ("Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı", s.77) Habeş Beylerbeyiliğinin kuruluş tarihini 1557 olarak vermektedir.

⁸⁸ Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, Sayı: 1-4, İstanbul 1953.

⁸⁹ Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 32.

⁹⁰ Feridun M. Emecen, İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tercih Defteri", *Belgeler*, C. XIX, Sayı: 23, Ankara 1998, s. 55, 93-74.

⁹¹ Celal-zâde, İrakeyn Seferi esnasında Acem şahının hanlarından Horasan hâkimi Gazi Han'ın 3 Ocak 1535'de padişahın huzuruna çıkarak Osmanlı hizmetine girdiğini ve Luristan Beylerbeyiliğı ile taltif edildiğini zikretmektedir. Bkz. Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi*, s. 375.

⁹² Emecen, Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tercih Defteri", s. 59-60.

⁹³ Emecen, Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tercih Defteri", s. 63.

⁹⁴ Emecen, Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tercih Defteri", s. 63-64.

1- Rumili Beylerbeyiliği'ne Bağlı Sancaklar

1 Paşa Sancağı	11 İlbasan
2 Vize	12 Avlonya
3 Silistre	13 Delvine
4 Çirmen	14 Ohri
5 Niđbolu	15 Yanya
6 Vidin	16 Tırhala
7 Bosna	17 Mora
8 Hersek	18 Üsküb
9 Köstendil	19 Voynuk Sancağı
10 İskenderiye	20 Kızılca Müsellemleri Sancağı

2- Cezâyir Beylerbeyiliği'ne Bağlı Sancaklar

1 Gelibolu	5 Rodos
2 Eğriboz	6 Midilli
3 Karlılı	7 Sakız
4 İnebahtı	

3- Mağrib-zemin ve Cezâyir Beylerbeyiliği'ne Bağlı Sancaklar

1 Cezâyir	5 Pesker
2 Milyâne	6 Müstegânim
3 Kadye	7 Beledü'l-unnâb
4 Tunus	8 Kostantıniyye

4- Mağrib-zemin Trablus Beylerbeyiliği'ne Bağlı Sancaklar

1 Trablus	4 Bender-i Fizan
2 Tâcûrâ	5 Cebel-i Garyân Nahiyesi Sancağı
3 Cezâire-i Cerbe	

5- Budin Vilayetine Bağlı Sancaklar

1 Budin	10 Hatvan
2 Semendire	11 Şimontorna
3 İzvornik	12 Estergon
4 Vulçitrin	13 Kopan
5 Pojega	14 Seksar
6 Mohaç	15 Şikloş
7 İstolni Belgrad	16 Pespirim
8 Segedin	17 Novigrad
9 Sirem	18 Peçuy

6- Tımişvar Beylerbeyiliği'ne Bağlı Sancaklar

1 Tımişvar	4 Parkan
2 Vidin	5 Cenavcı ve Beçkerek
3 Alacahisar	6 Lipve

7- Anadolu Bağlı Sancaklar

1 Hudâvendigâr	10 Kastamonu
2 Kocaili	11 Aydın
3 Karasi	12 Tekeili
4 Biga	13 Menteşe

5 Saruhan	14 Hamîd
6 Kütahya	15 Karahisâr-ı Sâhib
7 Sultanönü	16 Kangırı
8 Ankara	17 Alâiyye
9 Bolu	

8- Karaman Vilayetine Bağlı Sancaklar

1 Konya	4 Niğde
2 Kayseriyye	5 Beyşehir
3 İçil	6 Aksaray

9- Rum Vilayetine Bağlı Sancaklar

1 Sivas	5 Malatya
2 Amasya	6 Divriği ve Derende
3 Çorum	7 Gerger ve Kâhta
4 Canik	

10- Dulkadır Vilayetine Bağlı Sancaklar

1 Maraş	4 Uzeyr
2 Bozok	5 Tarsus
3 Antab	

11- Erzurum Vilayetine Bağlı Sancaklar

1 Erzurum	11 Mamervan
2 Trabzon	12 Batum

3 Karahisâr-ı Şarkî	13 Oltı
4 Bayburd	14 Kızucan
5 Kemah ve Erzincan	15 Pasin
6 Pertek	16 Tortum
7 İspir	17 Kemhis
8 Kiğı	18 Pertekrek
9 Hınıs	19 Düşfena
10 Çemişgezek	20 Tekmen ve Kal'a-i Abdullah

12- Diyarbekir Vilayetine Bağlı Sancaklar

1 Âmid	10 Eyâlet-i Palu
2 Harburut	11 Eyâlet-i Çapakçur
3 Ruha	12 Eyâlet-i Eğil
4 Ergani	13 Eyâlet-i İtâk
5 Bire	14 Eyâlet-i Çermik
6 Eyâlet-i Cezire	15 Eyâlet-i Hızıo
7 Eyâlet-i İmâdiye	16 Çermik
8 Hasankeyf	17 Sincar
9 Eyâlet-i Sason	

13- Van Beylerbeyiliği'ne Bağlı Sancaklar

1 Ahtamar	8 Şırvi
2 Vastan	9 Alpak
3 Adilcevaz	10 Selemas
4 Bitlis	11 Üstün (استون)

5 Hizan	12 Esbayrit
6 Çenarı (چكارى)	13 Dünbüllü Mansur
7 Müküs	14 Ağakis

14- Haleb Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancaklar

1 Haleb	6 Humus
2 Adana	7 Arabkir
3 Ekrâd	8 Sis
4 Malis	9 Birecik
5 Hama	

15- Şam Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancaklar

1 Şam	5 Safed
2 Trablus	6 Nablus
3 Kuds-i Şerîf ve Halîlü'r-Rahmân	7 Aclûn
4 Gazze	

16- Yemen Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancaklar

1 Zebîd	12 Sa'de (ساعد)
2 San'an	13 Süleyman Bey
3 Aden	14 Kansu Bey
4 Ridda (ردا)	15 Kıblî
5 Vâdî-i Huban	16 Usât
6 Umrân	17 Kapudân-ı Hind-sefer
7 Ta'iz	18 Mahmud Bey

8 Şemseddîn bin İmâm	19 Mutahhar bin İmâm
9 Damar	20 Emîr Nazar
10 Le'ân (لعان)	21 Ali
11 Vilâyet-i Enes	22 Abdülvehhâb

17- Bağdad Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancaklar

1 Bağdad	8 Vâsıt
2 Ane	9 Huveyze
3 Hille	10 Cezîre
4 Semâvât	11 Külâs
5 Bayat ve Beksa	12 Şehloğlu
6 Rumâhiye	13 Bâcvânlu
7 Cevâriz	

18- Luristan Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancaklar

1 Musul	11 Rûmî
2 Erbil	12 Haftî
3 Zengîâbâd	13 Zincire
4 Kerkük	14 Kerend
5 Cessân	15 Kal'a-i Süricek
6 Harîr ve Duvîn	16 Berîd
7 Dertenk	17 Şâhruh Beg
8 Derne	18 Cengiz Han
9 Sindî Süleymânî	19 Külâs
10 Baban	

19- Basra Beylerbeyliği'ne Bağlı Sancaklar

1 Gaban	11 Bâdiye
2 Garrâf	12 Şatt-ı Cârûd
3 Zekiye	13 Şatt-ı Tavîl
4 Korna ve Sadr-ı Süveyb	14 Kılâ-ı Pir Hamîdođlu
5 Katîf	15 Şereş
6 Mihrûzî	16 Rahmâne
7 Bahreyn	17 Turacođlu
8 Lahsâ	18 Uyûn ve Sekik
9 Sadrvâr	19 Benî Mansûr
10 Şatt-ı Ebû Garne	

Sonuç

Divanî yazıdaki maharetinin keşfiyle medrese eğitimi tamamlayamadan devlet hizmetine giren Celal-zâde, bu maharetini nişanlılığında ve tarihçiliğinde de göstermiştir. Celal-zâde'yi tarihte unutulmaz kılan kendi ismiyle özdeşleşen nişanlılığı ile emsallerinden farklı bir içerik ve isimle tasarladığı eseri olmuştur. Genel tarih, hanedan tarihi veya dönem tarihi yazmak yerine Osmanlı Devleti'nin coğrafyasını, ordusunu, yönetimini ve Sultan Süleyman devri olaylarını kapsayacak geniş hacimli bir eser yazmayı planlayarak içerik noktasında, eserine de bu içeriğe uygun bir isim vererek adlandırma noktasında emsallerinden oldukça ayrılan Celal-zâde, ya bu bölümleri yazamadığı ya da yazdığı bölümler bize ulaşmadığı için mevcut *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* çerçevesinde planladığının aksine isim-içerik uyumsuzluğu yaşayan bir eser yadigar bırakmıştır. Zira mukaddime itibariyle *Memâlik* ve *Mesâlik* kitaplarının içeriğine uygun bir başlangıç yapan Celal-zâde, sonuç itibariyle Sultan Süleyman dönemi olaylarını anlatan bir Süleyman-nâme yazmaktan öteye gidememiştir. Buna rağmen birinci elden bilgiye sahip bir devlet adamı olarak verdiği bilgiler, eserini hem devrinde hem

de sonrasında dönemin en önemli referans kaynağı haline getirerek yine Celal-zâde farkını ortaya koymuştur.

Yaşananların birinci dereceden şahidi olarak verdiği sıhhatli ve ayrıntılı bilgilerle dönemin siyasî olaylarını aydınlatan Celal-zâde, aynı aydınlatmayı idarî taksimatta da yapmıştır. Dönemin idarî yapılanmasını beylerbeyilikler ve bunlara bağlı sancaklar bazında vererek bir kez daha emsallerinden farkını ortaya koyan Celal-zâde, bu yaklaşımı ile fetih merkezli tarih yazım tarzını da aştığını da göstermiştir. 30 tabaka (üst başlık), 375 derece (alt aşlık) şeklinde yazmayı planladığı eserinin 22 tabakasını idarî taksimata ayıran Celal-zâde, eseri yazmaktaki amacına ulaşarak siyasî tarih konusunda olduğu kadar idarî tarih konusunda da zamana bir yadigâr bırakmayı başarmıştır.

Celal-zâde'nin verdiği idarî taksimat listesinde yer alan beylerbeyiliklerin on dokuzu bünyelerinde bulunan sancaklarla birlikte, Mısır vilayeti ile vasal konumunda olan Eflak ve Boğdan vilayetleri ise şehir ve bölgeleriyle zikredilmiştir. Bu listede yer alan beylerbeyilikler arasında kuruluş tarihi monografik çalışmalarla tam olarak tespit edilen en son beylerbeyilik 1552'de kurulan Tımışvar Beylerbeyiliği olmuş, 1552'den sonra teşkil edilen Lahsâ ve Habeş Beylerbeyilikleri ise bu listede yer almamıştır. Beylerbeyilik bağlamında 1550-1551 tarihli sancak tevcih listesi ile büyük bir benzerlikler gösteren bu liste, bir taraftan dönemin idarî yapılanması hususunda metin-arşiv bütünlüğünü sağlayan bir kaynak olurken diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatını listeler şeklinde veren resmî ve hususî pek çok kaynağa örnek olmuştur.

KAYNAKÇA

Haydar Çelebi Ruznâmesi, Baskıya Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, yy., ts.

Rüstem Paşa'ya atfedilen *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü No: 2438.

ACAR, Funda, "Rekabetten İtâvete Osmanlı-Habsburg Mücadelesi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Osmanlılar-I*, C. 12, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 321-346.

AÇIKEL, Ali, "Rum Eyaleti", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 225.

- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. VII, İstanbul 1994.
- ALTINÖZ, İsmail, *Dulkadir Eyâletinin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Kahramanmaraş 2011.
- ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâirü's-Şuarâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Kol., No:268.
- AYDIN, Dünder, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, Sayı: 1-4, İstanbul 1953, s. 251-329.
- BAŞAR, Fahameddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı /1717-1730)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.
- BEYÂNÎ, Tezkire-i Şuara, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kol., No:757.
- BOSTAN ÇELEBİ, *Gazavât-ı Sultan Süleyman (Süleyman-nâme)*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No: 3317.
- BOSTAN, İdris, "Sâlyâne", *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 59-60.
- BOSTAN, İdris, "Yemen (Tarih/Osmanlılar Dönemi)", *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 406-412.
- CELÂL-ZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecatü'l-Mesâlik*, Süleymâniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No: 3296.
- CELÂL-ZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecatü'l-Mesâlik*, Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, No: 4422.
- CELÂL-ZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecatü'l-Mesâlik*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Koleksiyonu, No: 427.
- CELÂL-ZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecatü'l-Mesâlik*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Koleksiyonu, No: 428.
- CELÂL-ZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecatü'l-Mesâlik*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Koleksiyonu, No: 778.
- CELÂL-ZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecatü'l-Mesâlik*, İ.Ü.M.K., Nadir Eserler Bölümü, No: 5997.
- ÇAKAR, Enver, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2003.

- ÇAKAR, Enver, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, Elazığ 2003, s. 351-374.
- DEMİRTAŞ, Funda, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2009.
- EMECEN, Feridun M., İlhan ŞAHİN, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcîh Defteri", *Belgeler*, C. XIX, Sayı: 23, Ankara 1998, s. 53-98.
- EMECEN, Feridun, "Canbirdi Gazâlî", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 141-143.
- EMECEN, Feridun, "Kuruluşta Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. 1, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994, s. 5-63.
- ERDOĞDU, Mehmet Akif, "Karaman Vilayetinin İdari Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları XII*, İstanbul 1992, s. 425-430.
- FERİDUN AHMED PAŞA, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, Takvimhane-i Âmire, C. I, İstanbul 1274.
- GELİBOLULU Mustafa ÂLÎ, *Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu No: 5959.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Celâl-zâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 61-64.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "XVI. Asırda Karaman Eyaleti ve Lârende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VII, İstanbul 1968, s. 29-38.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı", *Belleten*, Cilt: XXI, Sayı: 83, Ankara 1957, s. 449-482.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VI, İstanbul 1965, s. 51-61.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Diyarbakır Beylerbeyiliği'nin İlk İdarî Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 23; İstanbul 1969, s. 23-34.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 6, Ankara 1999, s. 77-88.
- GÜLCÜ, Erdinç, "Bağdat Vilayeti'nin İdarî Taksimatı ve Bağdat Beylerbeyileri (1534-1623)", *Yeni Türkiye*, Sayı:84, Ankara 2016, s. 203-214.
- İNALCIK, Halil, "Eyalet", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 548-550.
- İNALCIK, Halil, "Rumeli", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 232-235.

- İNALCIK, Halil, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, London 1973.
- KAPPERT, Petra, *Geshichte Sultan Süleymân Kanûnîs von 1520 bis 1557 oder Tabakâtü'l-memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik von Celâlzâde Mustafa genannt Koca Nişâncı*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1981.
- KARADENİZ, Hasan Basri, "Osmanlı Devleti'nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliği'nin İlhakı", *Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, Kahramanmaraş 2008, s. 183-211.
- KEMAL PAŞA-Zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman X. Defter*, Haz. Şefaettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- KERSLAKE, Celia J., "Celâlzâde Mustafa Çelebi", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 260-262.
- KILIÇ, Orhan, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı; Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara 2002, s. 887-898.
- KILIÇ, Orhan, "Van", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 505-510.
- KILIÇ, Orhan, "Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları XXI*, İstanbul 2001, s. 189-210.
- KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- LÜTFİ PAŞA, *Tevarih-i Âl-i Osmân*, İstanbul 1341.
- MASTERS, Bruce, "Halep, Osmanlılar Dönemi", *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 244-247.
- MAXİM, Mihai, "Tımışvar", *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 94-95.
- MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi*, Yay. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, C. I, Ankara 1995.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.
- ÖZBARAN, Salih, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sâhillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 25, İstanbul 1971, s. 51-72.
- PEÇEVÎ İBRAHİM EFENDİ, *Târîh-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, C. I, İstanbul 1283.
- SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, Haz. Mehmet İpşirli, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989.

- SEYYİD MUHAMMED es-SEYYİD MAHMUD, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990.
- SEYYİD MUHAMMED es-SEYYİD, "Hayır Bey", *DİA*, C. 17, İstanbul 1998, s. 49-50.
- ŞAHİN, İlhan, "Sancak", *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 97-99.
- ŞAHİN, İlhan, "Dulkadır Eyaleti", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 552-553.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H. "Cezâyir-i Bahr-i Sefid", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 500-501.
- TEKİNDAĞ, M. Şehabeddin, "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.13, Sayı: 17-18; İstanbul 1963, s. 43-76.
- TURAN, Şerafettin, "Barbaros Hayreddin Paşa", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 65-67.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet, Tosyalı Celâl Zâde Mustafa ve Salih Çelebiler", *Belleten*, C. XXII, Sayı: 87, Temmuz 1958, s. 391-441.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. II, Ankara 1998.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- ÜNAL, Ayhan Afşın, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları Ya da Kapudan Paşa Eyaleti)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara 2002, s. 614-617.
- VARLIK, M. Çetin, "Anadolu Eyaleti", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 143-144.
- YAVUZ, Hulûsi, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- YURDAYDIN, Hüseyin Gazi, *Nasûhüs's-Silâhî (Matrâkçî) Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, Ankara 1976.

ACCORDING TO 'TABAKÂTÜ'L-MEMÂLİK' ADMINISTRATIVE DIVISION OF THE OTTOMAN STATE AT THE TIME OF SULTAN SULEYMAN*

© Funda ACAR^a

Abstract

Ottoman Empire has a governing structure characteristically formed as an ascending sort like village, subdistrict, subprovince, district and state. In paralleled with the country's geographical borders, those governing structures changing as quantitative constantly as well as developing as quality, reached a glorious level reflecting the magnificent period of Sultan Süleyman. Celal-zâde Mustafa Çelebi who was be in the service of marksmanship for 23 ceaseless years in that magnificent period, differed himself and his work from his counterparts by mentioning about the governing structure of the country in his work named *Tabakâtü'l-Memâlik and Derecâtü'l-Mesâlik*. Celal-zâde, who criticized the authors before him as being monotonous, he broke out of the ordinariness about genre and name by giving *Tabakâtü'l-Memâlik* to his work as he mentioned about governing and district in his work. However, he could not complete his work as he planned and confined himself to write a history explaining only the politic events of Sultan Süleyman period, Celal-zâde succeeded to differ from his counterparts with his monographic style of approach even if it looks like same with its content to the authors whom he criticized.

---

* This paper has been derived from dissertation of the author entitled "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-Memâlik and Derecâtü'l-Mesâlik*" under supervision of Prof. Dr. Şefaettin Severcan at Erciyes University Enstitute of Social Sciences.

^a Asst. Prof., Erciyes University Theology Faculty, fundad@erciyes.edu.tr

Governing structure process in Ottoman Empire starting with the founding of Rumeli Governorship in 1362 and continuing with the founding of Anadolu Governorship in 1393 reached a structure reflecting the glory of period at the time of Sultan Suleyman by continuing gradually. Seven governorships were formed during the time of one and half of century from forming of Rumeli governorship to Sultan Suleyman's coming to the throne, and during the 35-year-throne period from Sultan Suleyman's coming to the throne to 1555 two times more governorships were formed in the conquered areas and hoped of Ottoman's permanent on those soils. The governorships formed at that time, made history as the best examples of governorship process from founding to continuing to the year of 1591.

The governorships formed before the period of Sultan Suleyman has been an equability indicator of Ottoman centre geography with their founding after the conquest and being permanent, and the other governorships formed in the period of Sultan Suleyman has been the indicator of governing structure getting a new extent and different forms developed in the form of those governorships. Lots of governorships resembling to former ones as formal and quality were founded, yet that broke the mould with the founded governorships as imitated in the places where forming process started with designated governors before the conquest, even planned before forming but permanent dominance was not provided.

The most important problem about the forming of upper governorship of Ottoman governing structure was the founding date and determination of districts located in the areas of responsibility. That was because of not having monographic works about governorships or not having enough data about that time. At this very moment of time, Celal-zâde filled that gap referring to governing structure of the period on the basis of district and governorship in the preface of his work called Süleyman-nâme. Celal-zâde, who is influential and well-informed statesman, has right information at first hand combining them with the certainty of archived documents which are in the quality of formal document, and these documents had an important role for governing structure to get clearness.

Celal-zâde, planning his work to tell the events of Sultan Suleyman period, governing, army and the geography of Ottoman Empire, he divided twenty two of thirty main titles mentioned in the preface into governing divisions and gave importance to the governing division by naming his work as *Tabakâtu'l-Memâlik*,

but known copies of the work were kept away showing the importance. *Tabakâtü'l-Memâlik and Derecâtü'l-Mesâlik* were not more than a Süleyman-nâme telling the events of Sultan Suleyman period.

In that work, Celal-zâde and his notorious work of *Tabakâtü'l-Memâlik and Derecâtü'l-Mesâlik*, had the subjects of tabakâtü'l-memâlik and governorship in classical term, and those documents have been offered to the researchers' service with the integrity of document-archieve supported by the information acquired from archieve documents which are well as given by Celal-zâde which he was charged with some areas.

Keywords: Islamic History and Arts, Sultan Süleyman, Celal-zâde, Tabakâtü'l-Memâlik, District, Subdistrict. Beylerbeyilik, Sancak.

